

Dzwony wieży ratusza w Nysie

Krzysztof Pawlik

Dzwony ratusza nyskiego mają wielowiekową i interesującą historię, niewolną od zagadek. I chociaż pisano już o nich sporo w pracach naukowych i publicystycznych, na podstawie nowych badań można wnieść poprawki i uzupełnienia, które pozwolą przedstawić ich historię w pełniejszym świetle.

Pierwotny ratusz nyski wzmiankowany był w źródłach po raz pierwszy w 1347 r.¹, później w 1372 r.² i w dokumencie z 15 IX 1477 r.³ Okazała wieżę 89-metrowej wysokości zbudowano w latach 1488-1499 w czasach księcia biskupa Jana IV Rotha⁴, podczas gdy nowy ratusz renesansowy w XVI w.⁵

Sam hełm wieży w kształcie piramidy (iglicy), wysokości ok. 30 metrów⁶, pokryty blachą miedzianą, został zapewne zbudowany w 1499 r.⁷ W hełmie zawieszono dzwony. Najstarszy z nich to II dzwon godzinowy; nosił on datę 1498, a więc został odlany na rok przed końcem budowy wieży. W 1629 r. powstały dwa inne – I godzinowy i kwadransowy, a w 1749 r. ostatni – alarmowy⁸. Były one dzwonami zegarowymi, uderzanymi młotkami uruchamianymi przez mechanizm zegara o określonych godzinach.

Zegar ratuszowy w Nysie należał do trzech najstarszych na Śląsku. Wcześniejszą, bo z ok. 1368 r., metryką mogły wykazać się zegary na wieżach ratuszów we Wrocławiu, Opawie i Świdnicy⁹. Co do daty wykonania zegara nyskiego istnieją rozbieżności. Ruffert podaje jako możliwe powstanie zegara w 1654 r., kiedy wieżę poddano remontowi po zniszczeniach na skutek wojny 30-letniej oraz po uderzeniu pioruna, i uważa, że data 1662 widniejąca wówczas na jednym z cyferblatów wskazywałaby na rok jego restauracji¹⁰.

¹ Władysław Dziewulski, Nysa, [w:] „Studia z Historii Miast Polskich” R. 6, 1957, z. 2, s. 194.

² [Gustav] Schönaich, *Die alte Bischofsstadt Neisse*, Oppeln 1935, s. 10.

³ Wincenty Urban, *Wykaz regestów dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, Warszawa 1970, s. 212, nr 1332.

⁴ Na temat wieży ratuszowej w Nysie zob. m.in. A[ugust] Christoph, *Profanbauten und Denkmäler*, [w:] *Neisse einst und jetzt. Ein Geleit- und Gedenkbuch für Teilnehmer der 46. General-Versammlung der Katholiken Deutschlands*, Neisse 1899, s. 11–112; Bernhard Ruffert, *Der Neisser Ratsturm*, „Jahresbericht des Neisser Kunst- und Altertumsvereins” (dalej „Jahresbericht”) Jg. 2, 1898, s. 33–39; tenże, *Die Sage vom „geräderten Bürgermeister”*, „Jahresbericht” Jg. 7, 1903, s. 13–19; Georg Weißer, *Der Ratsturm zu Neisse*, „Oberschlesier” Jg. 16, 1934, z. 3, s. 134–136; *Zu unseren Ratsturmbildern*, „Jahresbericht” Jg. 37, 1934, s. 40; Hansgeorg Fiebiger, *Der Neisser Ratsturm*, „Jahresbericht” Jg. 38, 1935, s. 27–37; Joseph Ragsch, *Der Ratsturm zu Neisse. Die Wiederherstellung eines köstlichen Werkes deutscher Spätgotik*, Neisse [1936].

— il. 1 Dzwon godzinowy II wieży ratusza w Nysie po przelaniu po 1945 r. Fot. Anna Pawlik

il. 2 Wieża ratusza w Nysie (1488–1499) po restauracji w 1936 r. (fotografia ze zbiorów Muzeum w Nysie). Reprod. Kazimierz Staszków

⁵ Franz-Christian Jarczyk, *Neisse. Kleine Stadtgeschichte in Bildern*. Würzburg 1994, s. 14.

⁶ Weißer, *op. cit.*, s. 134.

⁷ Zob. Ferdinand Minsberg, *Geschichtliche Darstellung der merkwürdigsten Ereignisse in der Fürstentums Stadt Neisse*, Neisse 1836, s. 76.

⁸ Ruffert, *Der Neisser Ratsturm...*, s. 34–36; Weißer, *op. cit.*, s. 35, Ragsch, *op. cit.*, s. 11; B. T., *Das glockenreiche Neisse*. „Neisser Zeitung” (dalej „NZ”) 8 IV 1934, nr 94, Blatt 3, s. (1); *Die Glocken des Neisser Rathausturmes*, „NZ” 8–9 XII 1934, nr 337–338, dodatek „Aus Heimat und Welt”, s. (1).

⁹ Marek Batycki, Rainer Sachs, *Zegar ratuszowy we Wrocławiu*, [w:] *Wrocławski Rynek*, red. Marzena Smolak, Wrocław 1999, s. 29.

¹⁰ Ruffert, *Der Neisser Ratsturm...*, s. 38.

¹¹ Ragsch, *op. cit.*, s. 11.

¹² Weißer, *op. cit.*, s. 134–135.

¹³ Ruffert, *Die Neisser Sage...*, s. 16–17; tenże, *Eine Neisser Sage*, „Schlesische Geschichtsblätter” 1915, nr 3, s. 66–67; Weißer, *op. cit.*, s. 135.

¹⁴ Tenże, *Der Neisser Ratsturm...*, s. 36.

¹⁵ Tenże, *Die Neisser Sage...*, s. 16.

¹⁶ *Ibidem*. Według Ragscha, *op. cit.*, s. 11 zegar od 1662 r. poruszał w ciągu 28½ dnia cztery kule księżycowe w złocie i czerni.

¹⁷ Ruffert, *Die Sage...*, s. 13–14; Weißer, *op. cit.*, s. 135; Ragsch, *op. cit.*, s. 10; zob. też Franz-Christian Jarczyk, *Sagen aus dem Neisser Land*, Hildesheim 1998, s. 28, 86 przyp. 16.

¹⁸ Ruffert, *Die Sage...*, s. 18.

¹⁹ Weißer, *op. cit.*, s. 135.

²⁰ Ragsch, *op. cit.*, s. 10–11.

²¹ Notatka odręczna ówczesnego dyrektora muzeum Franza Bomby na marginesie dolnym egzemplarza „Jahresbricht des Neisser Kunst- und Altertumsvereins” Jg. 7, 1903, s. 19 przechowywanego w bibliotece Muzeum w Nysie.

²² Jarczyk, *Sagen...*, s. 87, przyp. 16.

²³ Archiwum Muzeum w Nysie, sygn. 1/5, Inventarienbuch, Bd. IV (1936–1944), nr 9692: „1 Uhrfigur vom Ratsturm (Sog. geräderte Bürgermeister). Nur fragmentarisch erhalten. Pappelholz. Spuren des einstigen Farbenstreiches. 3,50 hoch. Leihgabe Stadt Neisse. Vom Ratsturm- baumeister Dr. Fiebigger übergeben. 16.1.[19]37”. Według cytowanej w przyp. 18 notatki F. Bomby akt przekazania figury miał miejsce w 1936 r., co pozostaje w sprzeczności z wpisem ręką Bomby do inwentarza muzealioń.

Ragsch datuje zegar na 1662 r.¹¹, a Weißer jest zdania, że został wykonany najwcześniej w 1662 r.¹² Tymczasem dwa dzwony o kształtach typowych dla instrumentów zegarowych, a więc o średnicy większej niż ich wysokość (opisy i wymiary podane niżej), odlano ponad 30 lat wcześniej. Jeden, godziny I, zawiera inskrypcję z datą roczną 1629. Drugi, choć pozbawiony daty, z pewnością powstał w tym samym roku, w każdym razie w tym samym warsztacie ludwisarskim. Czyżby czekały do 1662 r. na instalację na wieży i połączenie z zegarem? Można przypuszczać, że ze względów praktycznych najsluszniejszą rzeczą było wykonanie, a następnie zawieszenie na wieży obydwu instrumentów w jednym czasie. Wydaje się zatem najbardziej prawdopodobne, i taką hipotezę należałoby postawić, że zegar był współczesny dzwonom kurantowym z 1629 r., a w 1662 r. został poddany naprawie.

Szczególną rolę odgrywał instrument czwarty, który był uruchamiany podczas wykonywania kary śmierci, dlatego nosił nazwę *Armesünderglocke*. Powstał przed 1542 r., a od tego roku dawał także o godzinie 21 sygnał do zamykania bram miejskich, stąd nowa nazwa *Schließglocke*. Funkcję tę pełnił do 1844 r. Nie zaprzestano wykorzystywania go podczas wykonywania kary śmierci¹³. Nosił jeszcze jedną nazwę *Feuerglocke* (dzwon alarmowy)¹⁴. Datowany był jednak na rok 1749, na co zwrócił uwagę Ruffert¹⁵. W takim razie instrument ten byłby w XVIII w. przelany.

Mechanizm zegara ratuszowego w Nysie poruszał nie tylko wskazówki na czterech cyferblatach i młotki dzwonów, lecz także umieszczone na niższej kondygnacji cztery kule księżycowe, w połowie czarne i w połowie białe, które pokazywały fazy księżyca¹⁶, a ponadto umieszczoną na ścianie zachodniej wieży figurę drewnianą. Rzeźba ta powstała, podobnie jak zegar, ok. połowy XVII w. i nosiła cechy manieryzmu. Według legendy miała przedstawiać burmistrza nyskiego łamanego kołem za zdradę króla pruskiego podczas wojny prusko-austriackiej 1762 r. Badacze przyjmują, że była to rzeźba św. Quintina z atrybutami jego śmierci¹⁷. Istnieją w literaturze przedmiotu rozbieżności co do ruchomych części figury. O ile Ruffert na podstawie rękopisu Friedricha Bernharda Wernera *Topographia Silesiae* podaje, że podczas każdego uderzenia zegara figura otwierała usta (wielką gębę), poruszała głową i długą laską trzymaną w ręce, którą taktowała¹⁸, to Weißer przyjmuje, że poruszanie laską podczas bicia dzwonów zegarowych w południe jest legendą¹⁹. Według Ragscha figura wójta miejskiego(!) podczas wybijania każdej godziny poruszała prawą ręką trzymającą laskę, natomiast – według badań przeprowadzonych w czasie renowacji 1934-1936 r. – nie otwierała „wielkiej gęby”²⁰. W 1636 r. zastąpiła ją nowa, kamienna, wysokości 3,5 m, z ruchomą ręką, która poruszała się w południe. Tę nową według Franza Bomby zaprojektował bliżej nieznaną rzeźbiarz Schwarzer²¹, natomiast według Jarczyka autorem projektu był (również bliżej nieznaną) rzeźbiarz Elsner²². Destrukt starej figury drewnianej trafił na początku 1937 r. do Muzeum Sztuki i Starożytności w Nysie²³.

Zegar ratuszowy, podobnie jak wieża i ratusz, w ciągu stuleci przechodził wiele razy renowacje, zwłaszcza na skutek szkód wyrządzonych podczas burz i licznych wojen²⁴. W październiku 1885 r. rada miejska Nysy podjęła uchwałę o przeznaczeniu 240 marek na reperację zegara na wieży ratusza. Taka sama uchwała zapadła w lutym 1886 r. Na mocy tej ostatniej praca miała być powierzona zegarmistrzowi Preissowi²⁵.

Wszystkie cztery dzwony wieży ratusza w Nysie przetrwały szczęśliwie I wojnę światową i nie uległy w 1917 r. rekwizycji przez władze II Rzeszy Niemieckiej²⁶. Podczas II wojny światowej Hermann Göring jako pełnomocnik planu czteroletniego wydał rozporządzenie w sprawie zajęcia metali nieżelaznych z 15 III 1940 r. („Reichsgesetzblatt” 1940, Teil I, s. 510)²⁷. Wytyczne do realizacji tego rozporządzenia nakazywały zakwalifikować dzwony do grup od A do D w zależności od daty ich powstania oraz wartości historycznej i artystycznej²⁸. Obiekty należące do grupy A, jako powstałe w XIX-XX w., miały być natychmiast przetopione, zaś oznaczone literą D – pozostawione na swoich miejscach z uwagi na ich wielką wartość

il. 3 Fragment figury z wieży ratusza w Nysie, po 1936 r. Reprod. Kazimierz Staszków

²⁴ Ruffert, *Der Neisser Ratsturm...*, s. 36, 38–39; Weißer, *op. cit.*, s. 135.

²⁵ Anonse prasowe w „Neisser Stadtblatt” 1885, nr 43, s. 133 i 1886, nr 9, s. 42.

²⁶ W 1917 r. zarekwirowane zostały na cele wojenne dzwony kościołów nyskich, m.in. 5 lipca z dzwonnicy kościoła św. Jakuba (*Neue Glocken für St. Jacobus*, „NZ” 7 III 1934, nr 64, Blatt 2, s. 1).

²⁷ Claus Pese, *Das Glockenarchiv*, „Jahrbuch für Glockenkunde” Bd. 13–14, 2001/2002, s. 613; Agnieszka Łuczak, Tomasz Łuczak, *Grabież dzwonów w czasie drugiej wojny światowej jako element nazistowskiej polityki kulturalnej na terenie Wielkopolski oraz ich powojenna rewidukacja*, [w:] *Straty wojenne. Zabytkowe dzwony utracone w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945 roku*, T. 2, woj. poznańskie, oprac. katalogu Tomasz Łuczak, Poznań 2006, s. 55.

²⁸ Ernst Sauermann, *Die deutsche Glocke und ihr Schicksal im Kriege*, [w:] *Aus der Arbeit des Deutschen Glockenarchivs*, München–Berlin 1952, Sonderdruck aus „Deutsche Kunst und Denkmalpflege” 1952, H. 1, s. 4–8; Günther Grundmann, *Glocken läuteten über Schlesien*, Würzburg 1963, s. 2; Ludwig Veit, *Das Deutsche Glockenarchiv im Germanischen Nationalmuseum 1965–1985*, [w:] *Lusus campanularum. Beiträge zur Glockenkunde*, Sigrid Thurm zum 80. Geburtstag, Hg. von Tilman Breuer, München 1986, s. 91–92; Jan Lednický, *Putování zvonů aneb od rekvizic zvonů za II. světové války až po jejich poválečné navrácení v některých místech nynějšího okresu Bruntál*, „Sborník Bruntálského Muzea” 2003, s. 95–98; A. Łuczak, T. Łuczak, *op. cit.*, s. 55–58.

²⁹ *Verzeichnis der Bronzeglocken im Reich, deren dauernde Erhaltung wegen ihres hohen geschichtlichen oder künstlerischen Wertes befürwortet wird (Gruppe D)*, [Berlin 1940]. Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, zesp. Deutsches Glockenarchiv (dalej GNMN, DGA), posiada cztery egzemplarze tego wydawnictwa o sygn. I/11 (dwa egz. zdefektowane) oraz I/11bis i I/12 (por. Veit, *op. cit.*, s. 92).

³⁰ *Verzeichnis...*, *op. cit.*, s. 97: „Landkreis Neisse, Ort Neisse, Gebäude Rathausurm, Nr. im Meldebogen 1, Untere [Durchmesser] in cm 140, Gewicht in kg 1635, Gußjahr 1498”.

³¹ Sześć dzwonów kościoła św. Jakuba w Nysie zdjęto z wieży w okresie świąt Wielkanocy 1942 r. (Friedrich Luda, *Fünf Jahrhunderte Neisser Glockengeschichte*, „Neisser Heimatblatt” Jg. 20, 1967, nr 103).

³² GNMN, DGA, sygn. I/14, Kreishandwerkerlisten, Oberschlesien – Kreishandwerkerschaft Neisse Stadt- und Landkreis 25/14, b. pag.: „Lf. Nr. 26., Gemeinde Neisse, Rathausurm, B-Glocke 130 kg, Kennnummer 25/14/159”.

³³ O opracowaniu kartoteki dzwonów zob.: Sauer mann, *op. cit.*, s. 7 nn; Grundmann, *op. cit.*, s. 3; Veit, *op. cit.*, s. 92-93.

³⁴ Spośród zarekwirowanych podczas II wojny światowej ponad 90.000 dzwonów tylko 16.300 posiada karty katalogowe, przechowywane w Norymberdze (GNMN, DGA, sygn. II/13, Hauptkartei der Glockeninventarisat ion; zob. Veit, *op. cit.*, s. 93; Pese, *op. cit.*, s. 613-615).

³⁵ Jest mało prawdopodobne, by ocalał, a po wojnie został skradziony z cmentarzyska dzwonów w Hamburgu lub Lünen, bo takie przypadki się zdarzały; na skutek wybuchu bomby przed 1945 r. i kradzieży po zakończeniu wojny zaginęło 406 dzwonów (Pese, *op. cit.*, s. 614; zob. też: Krzysztof Pawlik, *Zapomniany dzwon klasztoru bożogrobców w Nysie*, „Śląsk Opolski” R. 10, 2000, nr 4, s. 38/39 oraz Lednický, *op. cit.*, s. 100).

³⁶ Dom Dobrego Pasterza Księży Werbitów w Nysie, b. sygn., *Heiligkreuz-Chronik 1892-1945* (kopia kserograf.), s. 211: „20.3.45 Der Neisser Rathausurm stürzt zusammen”. Inną datę zburzenia wieży ratusza, 18 marca 1945 r., podaje Józef Łazinka, *Nysa dawniej a dziś*, Opole 1949, s. 41.

³⁷ Tadeusz Kałkowski (1899-1979), inżynier kolejowy – według informacji syna, prof. Leszka Kałkowskiego z Krakowa – był w 1945 r. pełnomocnikiem do spraw mostów kolejowych na Śląsku. Jest autorem cennej publikacji *Tysiąc lat monety polskiej* (kilka wydań, wyd. 1: Kraków 1963), redagował czasopisma „Numizmatyk Krakowski” i „Śląskie Zapisy Numizmatyczne”.

il. 4 Napis na dzwonie godzinowym II. Fot. Anna Pawlik

historyczno-artystyczną i historyczno-muzyczną. Dla tych najcenniejszych opublikowano na początku wojny ich wykaz²⁹. Z Nysy tylko dwa dzwony zostały zakwalifikowane do grupy D – „Jakub” z dzwonnicy kościoła św. Jakuba i najstarszy godzinowy II z wieży ratusza³⁰. Inne dwa instrumenty z wieży ratusza, mimo że nieuwzględnione w wykazie dzwonów grupy D – godzinowy I i kwadransowy, dziwnym trafem nie były zarekwirowane i zachowały się do dzisiaj.

Spośród dzwonów ratusza tylko jeden – najmłodszy – został zdjęty, zapewne jak i dzwony kościołów nyskich – w 1942 r.³¹ Znalazł się w wykazie zarekwirowanych obiektów grupy B i C powiatu nyskiego. Nadano mu sygnaturę 25/14/159 B³². O losach dalszych tego instrumentu brak wiadomości. Nie został opracowany naukowo, jak wiele innych obiektów przywiezionych na cmentarzyska dzwonów w Hamburgu i Lünen³³. Nie sporządzono dla niego karty katalogowej z fotografią³⁴. Zapewne uległ przetopieniu na cele wojenne³⁵.

Podczas ofensywy wojsk radzieckich na Nysę wieża ratusza jako najwyższa budowla w mieście była bombardowana i ostrzeliwana przez artylerię. Z tego powodu ok. 20 marca 1945 r. legła w znacznej części w gruzach³⁶. Po wojnie okazało się, że szczęśliwie ocalały wszystkie trzy wiszące na niej dzwony. Wiadomość o ich istnieniu w październiku 1945 r. do Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach (Nysa w tym czasie należała do województwa śląskiego) przekazał inż. Tadeusz Kałkowski, znany numizmatyk polski³⁷: „Przejeżdżając niedawno przez główny plac (pewnie rynek) w Nysie, w ruinach potężnej gotyckiej budowli, prawdopodobnie słynnego średniowiecznego ratusza, tuż przy jezdni ulicy widziałem spadłe z wieży, poniewierające się 3 dzwony-„cymbały” zegarowe, ozdobione płaskorzeźbami i napisami, prawdopodobnie z XVI lub XVII wieku. Nic łatwiejszego dla szabrowników podjechać autem pod ruiny i zabrać dzwony na wóz, i zawieźć do odlewni. Wyrażam nadzieję, że Wydział nie omieszką wysłać na miejsce komisję z wo-

il. 5 Napis na dzwonie godzinowym II. Fot. Anna Pawlik

il. 6 Napis na dzwonie godzinowym II. Fot. Anna Pawlik

il. 7 Fragment napisu na dzwone godzinowym I. Fot. Adolf Mikulec

il. 8 Plakietka: Madonna z Dzieciątkiem na dzwonie godzinnym I. Fot. Adolf Mikulec

il. 9 Plakietka: Trójca św. na dzwonie godzinnym I. Fot. Adolf Mikulec

zem ciężarowym i ludźmi, aby [...] wciągnąć dzwony na wóz i zabezpieczyć w Muzeum Śląskim do czasu odbudowy ratusza”³⁸.

Przez wiele lat nie było wiadomo, co się z nimi stało. Dopiero w ogłoszonym w 1963 r. *Katalogu zabytków sztuki w Polsce* znalazła się informacja o jednym z nich, znajdującym się w Suchej Kamienicy w powiecie nyskim³⁹, ale nie wzbudziła zainteresowania badaczy. W ostatniej dekadzie ubiegłego stulecia rozpocząłem badania nad dzwonami nyskimi. Około 1995 r. od ówczesnego proboszcza Parafii Matki Boskiej Bolesnej w Nysie (prowadzonej przez księży werbistów), ks. Mariana Faliszka, uzyskałem wiadomość, że na wieży kościelnej znajduje się od ok. 1947 r. dzwon z ratusza nyskiego, co potwierdziły moje badania⁴⁰. Autorzy opublikowanej niedawno historii tej świątyni nie podają natomiast daty rocznej uzyskania instrumentu, lecz tylko okres po II wojnie światowej⁴¹.

W 1997 r. próbowałem zająć się bliżej dzwonem z Suchej Kamienicy. W tym celu napisałem do parafii w Polskim Świątowie, do której należy kaplica w Suchej Kamienicy. Nie otrzymałem, niestety, odpowiedzi. Sprawa tego instrumentu wypłynęła w 2001 r. Mieszkaniec Suchej Kamienicy, wówczas uczeń liceum, Przemysław Skupień, powiadomił o odkryciu dzwonu prasę nyską. Wycinek prasowy przekazał przebywającemu na wycieczce w tej wsi dawnemu jej mieszkańcowi, G. Ludwigowi, który dokonał autopsji i na tej podstawie oraz w oparciu o literaturę przedmiotu dzwonu napisał artykuł do wydawanego w Hildesheim czasopisma „Neisser Heimatblatt”⁴². Dopiero w marcu 2009 r. od zajmującego się historią Suchej Kamienicy jej byłego mieszkańca, Józefa Ćwiertni z Głuchołaz, uzyskałem wiadomość, że w 1947 lub 1948 r. dzwon został „zakupiony” w Nysie za dwa worki pszenicy i przywieziony do Suchej Kamienicy.

Obydwa wspomniane zachowane instrumenty, znajdujące się obecnie w kościele księży werbistów w Nysie i w Suchej Kamienicy, odlał w 1629 r. Peter Herel⁴³.

³⁸ Archiwum Państwowe w Katowicach, zespół: Urząd Wojewódzki w Katowicach, Wydział Kultury i Sztuki, sygn. 193, Pismo numizmatyka(!) inż. Tadeusza Kałkowskiego z Katowic do Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, Wydział Kultury i Sztuki z 18 X 1945 r., s. 184.

³⁹ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 7: województwo opolskie, pod red. Tadeusza Chrzanowskiego i Mariana Korneckiego, z. 9: Powiat nyski, Warszawa 1963, s. 182: „dzwon zapewne 1629, odlany przez Piotra Herela dla ratusza w Nysie (nieдоступny)”.

⁴⁰ Zob. Krzysztof Pawlik, *Komu biją nyskie dzwony*, [wywiad], „Kurier Nyski” 1996, nr 37, s. 11.

⁴¹ Magdalena Synowiec, Paweł Wójcik, *Księża werbiści. 100 lat kościoła (1907–2007) pw. Matki Bożej Bolesnej w Nysie*, [Nysa 2007], s. 11.

⁴² Günter Ludwig, *Die Viertelstundenglocke des Neisser Rathauses. Eine der Neisser Rathausglocken läutet jetzt in Dürnstein, Kreis Neisse*, „Neisser Heimatblatt“ Jg. 54, 2001, nr 237, s. 2–3.

⁴³ Peter Herel (Heril, Herll), ludwisarz lwowski (1544–1572), później nyski (1589–1632[!]), odlewał działa i dzwony (Walter Krause, *Grundriss eines Lexikons bildender Künstler und Kunsthandwerker in Oberschlesien von den Anfängen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*, Bd. 2, Oppeln 1935, s. 17, wymienia sześć dzwonów). Nowsze badania pozwalają liczyć sześciu dzwonów uzupełnić o kolejnego następujących miejscowości obecnie terytorium Polski i Republiki Czeskiej (w granicach dawnego księstwa nyskiego biskupów wrocławskich i na Morawach): Stary Las, pow. nyski, dzwon z 1589 r. (*Katalog...*, s. 179), Wierzbicice, pow. nyski, dzwon z 1629 r. (*ibidem*, s. 197), Nysa, kościół św. Krzyża na Cmentarzu Jerozolimskim, dzwon z 1630 r. (GNMN, DGA, sygn. II/13, Hauptkartei der Glockeninventarisaton, sygn. 25–14–160 C), Łąka Prudnicka, pow. prudnicki – pałac, dzwon z 1598 r. (*ibidem*, sygn. 25–15–219), Chwałistaw, pow. ząbkowicki, dzwon z 1601 r. (*ibidem*, sygn. 9–3–170 B), oraz prawdopodobnie Moravské Pelhřimovy, okr. Krnov (Lednický, *op. cit.*, s. 101, za: Leoš Mičák, *Gotické a renesanční zvony na Bruntálsku*, „Časopis Slezského Zemského Muzea”, Ser. B, R.37, 1998, s. 97, 101). Wymieniony dzwon z kościoła cmentarnego św. Krzyża w Nysie pozwalałby przesunąć datę końcową działalności warsztatu ludwisarskiego Petra Herela z 1629 r. (Krause, *op. cit.*, s. 17) na rok 1730. Okazuje się jednak, że jeszcze później, bo w 1632 r., Herel odlał dzwon dla kościoła w miejscowości Kobylá nad Vidnavkou, okr. Jeseník (Leoš Mičák, *Zvony na Šumpersku a Jeseníku*, Olomouc 2004, s. 70; *tenże*, *Zvony na Jeseníku do roku 1850*, [w:] VII. Svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku 2007. *Historický seminář na téma Církevní život v dějinách Jesenicka. Sborník referátů*. Jeseník 2007, s. 57), dlatego ten rok przy obecnym stanie wiedzy należy uznać za kończący działalność warsztatu Herela.

⁴⁴ Bartholomäus Lindenrath odlał w latach 1494–1515 ponad 20 dzwonów, m.in. największy z dzwonów kościoła św. Jakuba w Nysie o nazwie „Jakub” (**Bernhard Ruffert**, *Der Neisser Glockenturm*, „Jahresbericht” Jg. 5, 1901, s. 29–30; **Krause**, *op. cit.*, s. 22). Do wymienionych przez Krausego należy dołączyć informacje o dzwonach z następujących miejscowości: Stary Las, pow. nyski, dzwon z 1505 r. (GNMN, DGA, sygn. II/13, Hauptkartei der Glockeninventarisierung, sygn. 25–14–68 C), Pakostawice, pow. nyski, dzwon z 1499 r., (*ibidem*, sygn. 24–14–84 C), Lasocice, pow. nyski, dzwon z 1501 r. (*ibidem*, sygn. 25–14–93 C), Trzeboszowice, pow. nyski, dzwon z 1492 r. (*ibidem*, b. sygn., Leihglocken, Oberschlesien, nr 133; **Karl Walter**, *Glockenkunde*, Regensburg–Rom 1913, s. 813), Vlčice, okr. Jeseník, dzwon z 1497 r. (**Leoš Mlčák**, *Předběžné výsledky soupisu zvonů v šumperském okrese*, [w:] *Památkový ústav v Olomouci 1992. Výroční zpráva*, Olomouc 1993, s. 90; **tenże**, *Zvony na Šumpersku a Jesenícku...*, s. 20).

⁴⁵ **Wacław Romiński**, *Dzwonnica kościoła pw. św. Jakuba St. Apostoła i św. Agnieszki Męczennicy w Nysie*, „Głos św. Jakuba” 1991, nr 4, s. 6 wymienia ten dzwon jako należący do fary nyskiej i posiadający nazwę „Św. Maciej”. Podaje także tekst napisu, wagę dzwonu – 1100 kg oraz nazwisko ludwisarza Bartłomieja Lindenrata z Nysy. To ostatnie już jako informację (zapewne powtórzoną za literaturą przedmiotu), a nie jako część tekstu inskrypcji. Przemilcza jednak pochodzenie dzwonu z wieży ratusza, co sugeruje, że jest to obiekt oryginalny z okresu średniowiecza, od dawna stanowiący własność parafii św. Jakuba. O jego przelaniu w okresie powojennym świadczy bardzo dobry stan zachowania, taki sam jak innych dzwonów wykonanych po 1945 r. dla kościoła św. Jakuba w Nysie.

⁴⁶ Przechowywane w archiwum Kurii Diecezjalnej w Opolu akta lokalne parafii św. Jakuba w Nysie, Matki Boskiej Bolesnej w Nysie i parafii w Polskim Świątowie (do której należy kaplica w Suchej Kamienicy) z okresu od 1945 r. nie zawierają informacji o dzwonach.

Dzwon najstarszy, wykonany w 1498 r. przez Bartholomäusa Lindenratha⁴⁴, znalazł się w posiadaniu parafii św. Jakuba w Nysie. Stało się to zapewne także ok. 1947–1948 r. Wcześniej, w marcu 1945 r., podczas zawalenia się wieży ratusza przypuszczalnie pękł pod czapą na skraju napisu wokół szyi bądź tylko uszkodzeniu uległy niektóre litery. Tym chyba można tłumaczyć, że na przelany później za sprawą proboszcza tej parafii ks. Józefa Kądziołki instrumente nowy wykonawca, odwzorowując dawną inskrypcję, „obciął” od góry litery „R”, wobec czego zamiast „MARIA”, „BEROT” i „WIR” występują słowa MAKIA, BEKOT i WIK⁴⁵.

Ocena artystyczna ocalałych dzwonów na obecnym etapie badań byłaby przedwczesna. Jeden obiekt, ten z 1498 r., nie przetrwał do naszych czasów w formie oryginalnej. Nie dysponujemy też jego kopią (odlewem) bądź innym przedstawieniem wizualnym (fotografia, rysunek). Pozostałe dwa z 1629 r. posiadają skromne dekoracje w postaci plaket reprezentujących przeciętny poziom. Bardziej wskazana będzie w przyszłości ich analiza artystyczna przez kampanologów, którzy przeprowadzą badania nad wszystkimi dziełami Petra Herela, tymi, które przetrwały szczęśliwie do dzisiaj, i innymi, po których zachowała się dokumentacja fotograficzna.

Jak wynika z powyższego, burzliwe były losy dzwonów ratuszowych, zwłaszcza od czasu II wojny światowej. Dzięki dotarciu do źródeł przechowywanych w archiwach w kraju i za granicą w Norymberdze udało się przedstawić fakty z historii najnowszej. Nadal jednak nie wiadomo, kto i w jakich okolicznościach z końcem 1945 r. wszedł w posiadanie nielegalne trzech ocalałych z wojny instrumentów zegarowych oraz w jaki sposób trafiły one do parafii katolickich⁴⁶. Nieznane są również okoliczności (data i zakład ludwisarski) przelania dzwonu, który pozyskała parafia św. Jakuba w Nysie. Wobec braku źródeł historycznych i milczenia bądź wymarcia świadków tych wydarzeń pozostaną one prawdopodobnie na zawsze tajemnicą.

Na podstawie literatury przedmiotu, badań archiwalnych i autopsji istniejących obecnie obiektów można przedstawić – prostując popełnione dawniej błędy – poniższe opisy dzwonów wieży ratusza nyskiego.

1. Dzwon godzinowy II

Barthel (Bartholomäus) Lindenrath, Neisse, 1498

Brąz, wys. 140 cm, śred. 130 cm

Napisy. Na szyi majuskułą gotycką: „HILF GOTT MARIA BEROT ALLES DAS WIR BEGINNEN DAS EIN GVT ENDE GEWINNE. 1498. MEISTER BARTHEL LINDENRATH” [Boże pomóż, Mario poradź, aby wszystko, co rozpoczynamy, osiągnęło dobry koniec. 1498. Mistrz Barthel Lindenrath].

NB. Materiał (brąz) podany na podstawie użytego w tytule publikacji określenia *Verzeichnis der Bronzeglocken...*, *op. cit.*. W marcu 1945 r. podczas działań wojennych dzwon runął wraz z wieżą. Zapewne ok. 1947–1948 r. znalazł się w dyspozycji parafii św. Jakuba w Nysie. Dzwon obecny, przelany po tym czasie, o czym świadczy doskonały stan obiektu, jest także brązowy, co pozwala wysunąć przypuszczenie, że wykorzystano materiał z poprzed-

niego. Wymiary dzwonu i tekst za Ruffert, *Der Neisser Ratsturm...*, s. 35. O ile Ruffert podał tekst minuskułą, to powyżej posłużono się majuskułą gotycką. Można przyjąć, że podczas przelania dzwonu odlewnia dążyła do odwzorowania napisu oryginalnego, pomijając jednak nazwisko ludwisarza, by nie stwarzać iluzji oryginalności obiektu.

il. 10 Dzwon kwadransowy wieży ratusza w Nysie, ludwisarz Peter Herel, 1629. Fot. Adolf Mikulec

2. Dzwon godzinowy I

Peter Herel, Neisse, 1629

Brąz, wys. 85 cm, wys. korony 18 cm, śred. 109 cm

Napisy antykwą majuskułą. Na szyi: „HORARVM ANNONSUNT[!] BIS SEX MOMENTA DIEI / ET TAMEN EX ILLIS PARS QVOTACVNQ[ve][!] DEI PETTER HERLL GOS MIECH”. [Ogłaszają 12 chwil ze (wszystkich) godzin dnia, a jednak spośród nich nawet bardzo mała częśćka należy Bogu. Odlął mnie Peter Herel]. Na płaszczu: „BONO CVM DEO EPOCHÆ

il. 11 Dzwon kwadransowy wieży ratusza w Nysie, ludwisarz Peter Herel, 1629. Fot. Adolf Mikulec

⁴⁷ Theodor Rindfleisch w 1629 r. przybył z Wrocławia do Nysy i w roku następnym został wybrany burmistrzem Nysy (Johann W. Schulte, *Das Stammbuch des Neisser Bürgermeisters Theodor Rindfleisch, geb. 6. Dec. 1599, + 1. October 1632*, „Bericht der Wissenschaftlichen Gesellschaft Philomathie in Neisse” Bd. 21, 1879–1882, s. 153; Bernhard Ruffert, *Neisser Bürgermeister, „Jahresbericht” Jg. 30, 1926*, s. 11; zob. jeszcze o nim: Jan Gromadzki, Piotr Oszczanowski, *Theatrum vitae et mortis. Grafika, rysunek i malarstwo książkowe na Śląsku w latach ok. 1550–ok. 1650*, Wrocław 1995, s. 88–89). Za informacje o T. Rindfleischu i wskazówki bibliograficzne jestem wdzięczny Panu Doktorowi Piotrowi Oszczanowskiemu z Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego.

⁴⁸ Paul Larisch i Georg Scholz zostali wymienieni jako członkowie rady miejskiej Nysy w 1627 r. (August Kastner, *Geschichte der Stadt Neisse mit besonderer Berücksichtigung des kirchlichen Lebens in der Stadt und dem Fürstentume Neisse*, T. 2, Neisse 1854, s. 484).

⁴⁹ Były to dobra rodu Breinerów w Austrii. Te trzy miejscowości oraz kolejną Suchą Wielką zidentyfikował Pan Mgr Jan Węglowski, kierownik Gabinetu Śląsko-Łużyckiego Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

CHR[istianae] A[nno] M D CXXIX RERVM POTIENTIBVS FERDINANDO II / IMPERAT[ore] GLORIOSISS[imo] INVICTISSIMOQ[ue] ORBIS EVROPEI TRIVMPHATORE, TVM SERENIS / SIMIS D[omi]N[is] D[omi]N[is] FERDINANDO III VNG[ariae] ET BOHEMIÆ DESIGNATO REGE CAROLO FERDINANDO / POL[oniae] ET SVEC[iae] PR[incip]e EP[iscop]o VR[atis]L[aviensi] EIVSQ[ue] VICARIIS ADMINISTRATORIB[us] D[omi]N[is] IOANNE FRID[erico] BREINER / L[ibero] B[arone] IN STVBING FLADNITZ ET RABENSTAIN ET CHRISTOPHORO STRACHWIZ IN MAIORI / ZAVCHE THEODORO[!] RINDFLEISCH⁴⁷ PATRITIO VRATISL[aviensi] CONSVLE ÆDILIB[us] PAVLO LARISCH ET / GEORGIO SCHOLZ⁴⁸ CAMPANA ISTA BONO PARITER AC ORNAMENTO GRATÆ POSTERITATIS HEIC / SVSPENSA”. [Z łaski Boga, roku 1629 ery chrześcijańskiej, za panowania Ferdynanda II Najchwalebniejszego Imperatora i Nigdy Niepokonanego Tryumfatora krain Europy, również Najjaśniejszych Władców Ferdynanda III ustanowionego królem na Węgrzech i w Czechach, Karola Ferdynanda Księcia Polski i Szwecji, Biskupa Wrocławskiego, i jego Wikariuszy Administratorów, Wielebnych Jana Fryderyka Breinera Barona w Stubing, Fladnitz i Rabenstein⁴⁹, oraz Krzysztofa Strachwitza w Suchej Wielkiej (pow. trzebnicki), za Teodora Rindfleisch Patrycjusza Wrocławskiego i Burmistrza, rajców Pawła Larischa i Jerzego Scholza ten oto dzwon został zarówno do użytku, jak i dla ozdoby wdzięcznej potomności tutaj zawieszony]. Na stronie przeciwnej: „CRASTINA AIS, FACIAM, ET PRÆSENS HEV LABITVR HORA / HAC AGE, VENTVRAM

il. 12 Plakietka: Grupa Ukrzyżowania na dzwonie kwadransowym. Fot. Adolf Mikulec

CAVTIOR VSQ[ve] TIMENS / NEMPE LATET FRENOQ[ve] TIBI HAVT[!] REMORANTE PROPINQVAT / QVI SAPI S EXTREMAM QVAMLIBET ESSE PVTA". [Mówisz – zrobię jutro, a ucieka (niestety) obecna godzina. Tę chwytaj, przezorniej lękając się tej, która ma nadejść. Bez wątpienia kryje się i zbliża z niepowściągnięty m wędzidłem. Jeśliś roztropny, wiedz, że każda może być ostatnia].

Dekoracja. Korona czteroramienna o płynnie zaokrąglonych, esowato wygiętych ramionach, pośrodku rdzeń. Czapa półokrągła. Na szyi 6 półwałków, między którymi pośrodku opaska z napisem. Na płaszczu plakietka okrągła: Trójca św. z napisem antykwą majuskulną w otoku u góry: „BENEDICTA SEMPER [incl]ITA SCTA TRINITAS”. Na stronie przeciwnej plakietka owalna: Madonna z Dzieciątkiem. Na pierścieniu odsercowym 3 karby.

NB. W marcu 1945 r. podczas działań wojennych dzwon runął wraz z wieżą. W 1947 lub w 1948 r. znalazł się w Suchej Kamienicy w powiecie nyskim i jest użytkowany w tamtejszej kaplicy pw. Matki Boskiej Różańcowej.

3. Dzwon kwadransowy

Peter Herel, Neisse, [ok. 1629]

Brąz, wys. 39 cm (bez korony, korony brak), śred. 74 cm

Napisy antykwą majuskulną. Na szyi: „PRÆSENTEM SPERNIS HORAM, EXPECTASQ[ve] FVTVRAM. QVI MINVS EST ILLA VIX ALIA APTVS

ERIT PETTER HEREL”. [Lekceważysz obecną godzinę, a oczekujesz przyszłej. Kto w mniejszym stopniu jest gotowy w tej godzinie, z trudem w następnej gotów będzie Petter Herel]. Na płaszczu: „QVAM PRIMVS DIFFERT NON AVFFERT ILLICO QVADRANS / MORTEM, HOC SIVE ALIO SIMORIARIS[!] IDEM EST”. [Pierwszy kwadrans odwleka, nie odsuwa śmierci natychmiast. Jeśli umrzesz w tym czy innym (kwadransie), to jest to samo]. Dalej: „PVNCTVM EST QVOD DVRAS, EVROQ[ve] VELOCIOR EXIS, / DVMQ[ve] ROGAS QVOTA EST PROTINVS HORA FVGIT”. [Chwilą małą jest twoje istnienie, przemijasz szybciej niż Eurus (wiatr wschodni). A kiedy pytasz, która jest godzina, ona jednocześnie ucieka].

Dekoracja. Na szyi nad napisem i pod napisem po 3 półwałki. Na płaszczu przed napisem plakieta: Matka Boska z Dzieciątkiem. Pomiędzy obydwoma fragmentami napisu na płaszczu plakieta: Grupa Ukrzyżowania. Na pierścieniu odsercowym 3 karby.

NB. Dzwon nie posiada daty. Można przypuszczać, że przez Petra Herela został wykonany w tym samym czasie co poprzedni – godzinowy I, i że obydwa wciągnięto na wieżę ratusza również w tym samym czasie. W marcu 1945 r. podczas działań wojennych dzwon runął wraz z wieżą. Około 1947 r. znalazł się na wieży kościoła pw. Matki Boskiej Bolesnej w Nysie. W 2007 r. zdjęty i umieszczony na korytarzu klasztornym za ambitem kościoła.

4. Dzwon skazańców (później alarmowy)

Ludwisarz nieznany, 1749

Brąz, wys.?, śred.?, 130 kg

Napis: „Jesus Nazarenus rex Judeorum Titulus triumphalis defendat nos ab omnibus malis, Maria, mater gratiae, mater misericordiae, nos ab hoste protege. 1749”. [Ten napis zwycięski: Jezus Nazareński, król żydowski, niech nas broni od wszelkich nieszczęść. Mario, matko łaski, matko miłosierdzia, chroń nas od wroga. 1749].

Dzwon w 1942 r. został zarekwirowany na cele wojenne, oznaczony numerem inwentarzowym 25/14/159 B i przetopiony.

NB. Napis za Ruffert, *Der Neisser Ratsturm...*, s. 36. Inna lekcja nieznana. Zapewne inskrypcja oryginalna na dzwonie pisana była majuskułą. Ruffert napisy ze wszystkich dzwonów wieży ratusza podał w wersji minuskułnej.

Krzysztof Pawlik

Magister historii, absolwent Uniwersytetu Wrocławskiego (1968), pracownik Muzeum w Nysie. Prowadzi badania głównie nad historią kultury na ziemi nyskiej i z zakresu muzeologii.

Summary

KRZYSZTOF PAWLIK / Bells from the town hall tower in Nysa

The town hall tower in Nysa [German: Neisse] was built in the years 1488-1499. It was 89 m high. Four bells were hung in its helm. Three of them were clock bells. The town hall tower clock came into being ca. 1650.

The oldest one, the second hour bell, was cast in 1498 by Bartel Lindenrath, a bell-founder from Nysa. Two other – the first hour bell and the quarter bell – were made by Peter Herel, a bell-founder from Nysa, in 1629. The last one, not being a clock bell, was cast in 1749. It bore the name of convicts' bell, later also an alarm bell or a „Schließglocke” (English: ‘closing bell’), as it used to strike at 9 pm to get city gates closed. This bell was mentioned in the sources in the 16th and 17th centuries. It may be supposed that it was recast in the 18th century.

All four bells survived World War I as they were not commandeered. During World War II, in 1942, the convicts' bell was taken out from the tower and recast for war purposes, while the three clock bells were left in the tower. In March 1945 during Red Army's attack on Nysa the town hall tower was seriously damaged and collapsed together with the bells, nevertheless they could still be used.

After the war, ca. 1947-1948, the preserved bells found their place in catholic parishes. The second hour bell of 1498 was hung in the belfry of St. Jacob church in Nysa and after the war it was recast. The quarter bell of 1629 found its place in Our Mother of Sorrows church in Nysa, and the first hour bell of 1629 was placed in the chapel in Sucha Kamienica [German: Dürrkamitz] in the poviat of Nysa.